

مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی

حمید مستخدمین حسینی - معاون اداره تعاون کار و رفاه اجتماعی شهرستان مهدی شهر، پژوهشگر و مدرس دانشگاه

مقدمه:

روش علمی چیست؟

از همان آغازین روزهای پیدایش عالم، انسان به دنبال کشف مجهولات و راهی برای دانستن بیشتر بود. همیشه از خود در خصوص دگرگونی‌های طبیعت و تغییر و تحول پیرامون خویش سوال می‌کرد. در گذر زمان این سوالات بیشتر شد و انسان با توجه به درکی که از طبیعت داشت جوابی برای آن می‌جست و گاه به افسانه و توهم پناه می‌جست و گاه از راه تجربه و آزمون و خطا راه حلی برای آن می‌یافت. اما در بلندمدت فهمید که برای یافتن راه حل باید که مسیری خاص را در پیش گیرد تا بهتر بتواند به سرانجام مقصود رسد. پس روش تحقیق علمی را پیش گرفت. در این مطلب و مطالب بعدی برآنیم تا با کلامی ساده روش تحقیق و پژوهش را برای شما گرامیان باز شناسیم و قدم به قدم روش تحقیق علمی را با هم مرور کنیم تا آنانگی که دستی بر قلم دارند و مشتاق کار پژوهشی هستند بهتر بتوانند به اهداف علمی خویش برسند. پس با ما همراه باشید.

روش های زیادی برای کشف مجهولات و رسیدن به معلومات وجود دارد که از آن میان می‌توان به حدس و گمان و... اشاره نمود اما آن چیزی که مورد نظر ماست روش علمی کشف مجهولات می‌باشد.

به طور دقیقتر روش به سه چیز اطلاق می‌شود:

- مجموعه طرقي که انسان را به کشف مجهولات و حل مشکلات هدایت می‌کنند.
- مجموعه قواعدی که هنگام بررسی که هنگام بررسی و پژوهش واقعیات باید به کار روند
- مجموعه ابزار یا فونونی که آدمی را از مجهولات به معلومات راهبری می‌نمایند.

بدین قرار ملاحظه می‌شود روش لازم دانش است و هیچ دانشی بدون روش قابل تصور نیست. (ساروخانی، ۱۳۷۳)

گاستون باشلار روش علمی را در چند کلمه چنین خلاصه می‌کند:

(واقعیت علمی) از راه غلبه، ساختن و مقایسه به دست می آید:

۱- غلبه بر پیشداری‌ها

۲- ساختن از راه تعقل

۳- مقایسه با واقعیات (لوک وان کامپنهود ص ۱۱)

مکتب‌های روش‌شناسی علمی:

۱- دانشمندانی که بر حس و تجربه و ادراک تاکید می‌کنند و معتقدند که روشی روش علمی است که برپایه حس تجربه و ادراک باشد و خود به دسته‌های ذیل تقسیم می‌شوند

behaviorism رفتار گرایان

اندیشه و بینش کسانی را شامل می‌شود که به وقایع عینی تاکید کردند و درصد شناخت پدیده‌های انسانی همانند پدیده‌های جهان طبیعت بر آمدند.

Naturalists طبیعت گرایان

این گروه نیز معتقدند پدیده‌های اجتماعی را به مانند پدیده‌های طبیعی باید نگریست و بر این نکته تاکید دارند که علوم طبیعی الگوی تمامی علوم حاضر باید باشد.

Mechanicists مکانیک گرایان

این گروه نیز سعی دارند واقیت‌ها را از راه قوانین مکانیکی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند.

انواع روش:

۱- بادر نظر گرفتن معیار زمان:

با توجه به زمان تحقیقات می‌توان موارد زیر را در نظر گرفت:
- تحقیقات مقطعی: پژوهش‌های کلی که صرفاً در یک مقطع و زمان خاص صورت می‌گیرند و ما یک زمان در این‌گونه تحقیقات صرفاً یک زمان خاص مد نظر می‌باشد. مثال: بررسی عوامل افزایش ازدواج در سال ۱۳۹۰ در شهرستان مهدی شهر

longtitudinal researches - تحقیقات طولی:

این‌گونه تحقیقات زمانی است که ما می‌خواهیم روند شکل‌گیری یک پدیده را در مقاطع زمانی مورد بررسی قرار دهیم پس بنابراین ما دارای چندین زمان می‌باشیم. مثال: بررسی امید بقای خانواده در شهر مهدی‌شهر
مطالعات طولی نیز به چند دسته تقسیم می‌شوند:

الف: پانل

زمانی است که ما مطالعه یک روستا، کارخانه یا یک پدیده

اجتماعی نظیر طلاق را در زمان‌های گوناگون روی جمعیتی یکسان (جمعیت نمونه) انجام می‌دهیم. این نوع مطالعه دارای شرایط و مشکلات خاصی می‌باشد از جمله: افت جمعیت: بدلیل زمان طولانی تحقیق احتمال دارد جمعیت نمونه به دلیل مرگ و میر، مهاجرت و... دستخوش تغییرات شوند. و همچنین می‌توان به شرطی شدن پاسخگویان و محققین اشاره نمود.

ب: روند پژوهی Trend study

به دلیل مشکلات افت جمعیت در روش پانل در بستر مواقع محققین از روش روند پژوهی استفاده می‌کنند که در این تکنیک به جای مطالعه نمونه‌ای واحد از جمعیت سعی می‌شود از نمونه‌های متعددی که ویژگی‌های اصلی مشابه دارند در طول زمان استفاده شود.

۲- با توجه به عمق و ژرفای تحقیق:

الف: تحقیقات پهنانگر Extensive studies

این نوع تحقیقات بر روی جمعیتی وسیع صورت می‌گیرد که گاهی حتی کل جامعه آماری را مورد بررسی قرار می‌دهند. این نوع پژوهش قدرت تعمیم‌پذیری داده‌های تحقیق را فراهم می‌سازد. سرشماری‌ها بهترین مثال برای این نوع تحقیقات محسوب می‌شوند.

ب: مطالعات ژرفانگر: Intensive studies

پژوهش‌هایی که از علل و عوامل سخن بگویند و مسائل را بطور عمقی بشکافند و فقط در سطح حرکت نکنند. به مانند مطالعات موردی یا تک‌نگاری‌ها که در آن یک مورد (نظیر یک روستا، یک خانواده یک واحد کار یا حتی یک فرد) مورد مطالعه قرار می‌گیرد. (در مطالب بعدی این خصوص بیشتر بحث خواهد شد)

تحقیقات علمی بر اساس ماهیت و روش

بر اساس ماهیت و روش، تحقیقات علمی را می‌توان به پنج گروه تقسیم کرد که عبارتند از: تحقیقات تاریخی، توصیفی، همبستگی، تجربی و علی (حافظ نیا ۱۳۸۸)

تحقیقات تاریخی:

زمانی که می‌خواهیم یک مقطع از تاریخی را مورد بررسی و واکاوی قرار دهیم از تحقیقات تاریخی استفاده می‌نمائیم این نوع تحقیقات با استفاده از اسناد و مدارک معتبر بجا مانده انجام می‌گردد. به‌طورمثال بررسی اوضاع اجتماعی شهرستان سمنان در

۳- منابع تصویری: این منابع پس از اختراع دستگاههای تصویربرداری (عکس و فیلم) توسعه یافته است و قبل از اختراع این دستگاهها تابلوهای نقاشی منبع تصویری محسوب می شدند. منابع تصویری عبارتند از: انواع عکس و فیلم، نقشه ها، نمودارها، عکس های هوایی و تصاویر ماهواره ای و....

۴- منابع ساختمانی: این منابع عبارتند از بناها و ساختمانهای که در یک دوره تاریخی ساخته شده اند و تاکنون نیز باقی مانده است و حاوی اطلاعات بسیار جالبی از اوضاع و احوال آن زمان تاریخی می باشند نظیر کاروانسراها، کاخها، آب انبارها، قلعه ها و....

۵- منابع مادی و ابزاری: این منابع اجسامی هستند که از یک دوره تاریخی باقی مانده اند و باستان شناسان با تجزیه و تحلیل آن می توانند اطلاعات بسیار خوبی از آن دوره تاریخی پیدا نمایند نظیر: سلاحها، ظروف، سفالها، سکه، مجسمه ها و....

۶- اسناد الکترونیکی: این اسناد نیز به مانند فیلم و عکس سابقه زیادی ندارند و لی از منابعی هستند که مطمئنا در آینده ارزش بسیاری پیدا خواهند نمود نظیر: سی دی، میکرو فیلم و....

تحقیقات توصیفی:

در تحقیقات توصیفی همان گونه که از نام آن پیداست محقق می خواهد وضع موجود یک پدیده یا شی یا اتفاق خاصی را بررسی و توصیف نماید. امروزه نتایج این تحقیقات کمک شایانی به تصمیم گیریها و سیاست گذاریها در سطح جامعه دارد. تحقیقات توصیفی نیز به تحقیقات توصیفی کاربردی و بنیادی تقسیم می شوند. در بعد کاربردی از نتایج این تحقیقات در تصمیم گیریها و سیاست گذاریها و همچنین برنامه ریزیها استفاده می شود و در بعد بنیادی به کشف حقایق و واقعیت های جهان خلق می انجامد و در علوم پایه نظیر فیزیک، شیمی، زیست شناسی و... به کشف حقایق علمی و افزایش دانش بشری می گردد.

مثال: بررسی وضعیت کارکنان یک مدرسه یا مطالعه آداب و سنن شهر شه میرزا

در این نوع تحقیقات هم از روش مطالعه کتابخانه ای و هم از روش مطالعه میدانی و استفاده از پرسش نامه، مصاحبه و مشاهده استفاده می شود.

به طور کلی تحقیقات توصیفی به ۳ گروه تقسیم می شود:

الف: تحقیق توصیفی پهنانگر:

همان طوری که در بخش اول در خصوص این نوع تحقیقات اشاره

دوره قاجار. در این نوع تحقیق به دلیل آن که محقق در زمان مذکور حضور ندارد تا به صورت زنده اطلاعات و مدارک را گرد آوری و مشاهده نماید بسیار مشکل است. به صورت خلاصه صاحب نظران به دلایل زیر ارزش تحقیقات تاریخی را ضعیف می دانند:

۱- محقق در صحنه حضور ندارد و نمی تواند متغیرها را شناسایی و کنترل نماید.

۲- امکان تهیه مدارک کافی برایش وجود ندارد و برای به نتیجه رساندن تحقیق ناچار است به حدس و گمان و تفسیر شخصی متوسل شود.

۳- بعضی از منابع کسب اطلاع مانند نقل قولها ی سینه به سینه سندیت و اعتبار ندارد (حافظ نیا ۱۳۸۸)

با این مطالبی که ذکر شد در بسیاری از موارد و موضوعات راهی جز تحقیقات تاریخی وجود ندارد و اگر محقق دقت کافی را داشته و از مدارک و اسناد معتبر استفاده نماید تحقیق می تواند دارای اعتبار علمی بالایی باشد.

در این نوع تحقیقات محقق برای انجام تحقیق از منابع زیر می تواند استفاده نماید:

۱- منابع دست اول: منابعی هستند که در ارتباط مستقیم با حادثه یا موضوع مورد بررسی بوده اند.

۲- منابع دست دوم یا چندم. منابعی که به طور مستقیم با موضوع مورد بررسی ارتباط نداشته و به اتکای منابع دست اول تهیه شده اند.

برای تحقیقات تاریخی از منابعی چند می توان استفاده نمود که مهمترین آنها عبارتند از:

۱- منابع شفاهی: منابعی هستند که در طول زمان به صورت شفاهی و سینه به سینه منتقل می شوند به مانند ضرب المثلها، خاطره ها، نقل قولها، ترانه ها و... همچنین سخنرانیها و مصاحبه هایی که روی نوارهای کاست ضبط شده اند. منابع شفاهی یکی از ابزارهای مهم مردم شناسان و انسان شناسان در بررسی های تاریخی می باشد.

۲- منابع مکتوب: مدارکی هستند که از یک واقعه تاریخی به صورت مکتوب بر جا مانده اند مانند عکس های تاریخی، فرمانها، شجره نامه ها، سفرنامه ها، قباله ها، صورت جلسات و.... امروزه کارهای تحقیقی بسیاری بر مبنای منابع مکتوب انجام پذیرفته است.

- تحقیقات همبستگی یا همخوانی:

این نوع تحقیقات به دنبال اطلاع از وجود رابطه بین متغیرهاست. نه لزوماً رابطه علت و معلولی. محقق به دنبال آن است که مثلاً بداند آیا بین دو متغیر در جامعه مورد نظر ارتباطی وجود دارد یا خیر.

همبستگی بین دو متغیر نیز به دو صورت می‌باشد یا همبستگی مثبت است یا منفی. همبستگی مثبت عبارت است از جهت تغییر در یک متغیر با جهت تغییر در متغیر دیگر همسو باشد. همبستگی منفی آن است که جهت تغییرات یک متغیر با جهت تغییرات متغیر دیگر همسو نباشد یعنی با افزایش یکی دیگری کاهش یابد مثل رابطه افزایش قیمت و قدرت خرید مردم.

- تحقیقات علی:

در این‌گونه تحقیقات که به تحقیقات پس رویدادی نیز مشهور می‌باشد محقق به دنبال کشف علت‌ها یا عوامل بروز یک رویداد یا حادثه مورد نظر می‌باشد برای مثال زمانی که در یک محل آتش‌سوزی شده است محقق به دنبال این است که علت‌های آتش‌سوزی را شناسایی کند. یا محققى که به دنبال علل موفقیت دانش‌آموزان یک دبیرستان در کنکور می‌باشد.

- تحقیقات تجربی (آزمایشی):

این نوع تحقیقات بیشتر در حوزه علوم تجری رخ می‌دهد اما در علوم انسانی نیز رشته‌های علمی نظیر روانشناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد و... از آن بهره می‌گیرند. در این نوع تحقیقات که در آزمایشگاه‌ها انجام می‌گیرد کنترل محقق بر روی متغیرها بسیار زیاد است.

- تعاریف مفاهیم:

امروزه تمامی علوم به دلیل گستردگی و تخصصی شدن، دارای یک سری مفاهیم منحصر بخویش می‌باشند که برای شناخت آن علم، یادگیری این مفاهیم تخصصی بسیار ضروری به نظر می‌رسد در این قسمت سعی خواهد شد یک سری مفاهیم اصلی و بسیار ضروری که در حوزه روش تحقیق کاربرد بسیار زیادی دارد و شاید بارها آن را شنیده باشیم به صورت خلاصه تعریف شوند.

- فرضیه - Hypothesis

فرضیه‌ها در امر پژوهش اهمیتی بسیار بنیادی دارند. بسیاری از محققین برجسته فرضیه‌ها را به عنوان موتور تحقیق می‌شناسند

شد این نوع تحقیقات به مطالعه ویژگیها و صفات افراد جامعه می‌پردازد و وضعیت فعلی جامعه آماری را در قالب چند صفت و متغیر مانند سن، جنس، وزن و... مورد بررسی قرار می‌دهد. این نوع تحقیقات می‌تواند سطحی باشد به مانند سرشماریهای عمومی یا نظر خواهی در خصوص کاندیداهای یک انتخابات و یا می‌تواند عمیق باشد

-ب: تحقیق توصیفی موردی یا ژرفانگر:

این نوع تحقیق عبارتند از مطالعه یک مورد یا یک واحد، و کاوش عمیق در مورد آن در واقع در این نوع تحقیقات سعی می‌کنند از جهات مختلف هر پدیده را مورد بررسی قرار دهند. مانند تحقیق در خصوص گویش محلی سمنان یا تحقیق در خصوص مراسم ازدواج در شهر سنگسر

بیشتر تحقیقات مردم شناسی و قوم نگاری نیز جزو تحقیقات موردی محسوب می‌شود. همچنین منوگرافی‌های که در خصوص مکان یا منطقه خاصی انجام می‌گیرد نیز جزو تحقیق توصیفی موردی می‌باشد.

در این نوع تحقیقات بیشتر به توصیف و تبیین ویژگیهای یک مکان جغرافیایی نظیر شهر و یا روستا و یا یک جماعت و گروه خاص پرداخته می‌شود و به صورت کلی موضوعات زیر را مورد بررسی قرار می‌دهند:

موقعیت جغرافیایی، ویژگیهای طبیعی مکان (توپوگرافی، جنس زمین و خاک، آب و هوا منابع آب و پوشش گیاهی) فعالیتهای اقتصادی متداول، سیر تکامل تاریخی، الگوی زندگی، ساخت اجتماعی، زبان و فرهنگ، آداب و رسوم و ارزشها، نهادهای اجتماعی، نهادهای سیاسی، اعتقادات و ارزشها و آداب و رسوم مذهبی، روشهای گذران اوقات فراغت، درآمد و هزینه خانواده، مراسم ازدواج و تولد و فوت، روابط اجتماعی، نهاد خانواده و سایر موارد مشابه (حافظ نیا ۱۳۸۸)

-تحقیق توصیفی تحلیل محتوا

این نوع تحقیق به منظور توصیف عینی و کیفی محتوای مفاهیم به صورت نظام دار می‌باشد و می‌توان گفت این نوع تحقیق را بیشتر بر روی متنهای مکتوب، شفاهی و تصویری در خصوص موضوع خاصی انجام می‌گردد. نظیر کتاب‌ها، روزنامه‌ها و مقاله‌ها و...

و از جمله مباحث بسیار مهم روش تحقیق محسوب می‌شوند. در تعریف متغیرها آمده است: هر صفت، ویژگی یا عنصر کمی و یا کیفی که در یک تحقیق تغییر پذیر باشد، به عنوان مثال جنگ، همبستگی و... هر یک در جریان تحقیق می‌توانند به صورت یک متغیر در آیند به شرط آن که بر خلاف عوامل ثابت تغییر کنند یا تغییر پذیر باشند (ساروخانی ۱۳۷۳)

طرح تحقیق:

محقق برای انجام کار تحقیق باید که بر نامه‌ای داشته باشد و بر مبنای آن برنامه حرکت نماید و اینجاست که اهمیت طرح تحقیق نمود پیدا می‌نماید. طرح تحقیق بر دو نوع می‌باشد طرح تحقیق ساده و طرح تحقیق اعتباری.

طرح تحقیق ساده:

در این نوع طرح‌ها اشاره ای به مراحل زمان انجام کار و مقدار هزینه ای که بر آن مترتب است نمی‌شود و شامل اجزای ذیل می‌باشد:

۱- **تعیین موضوع:** در ابتدای کار باید که موضوع تحقیق را به روشنی و بدور از هر گونه ابهام و بدیهیات مشخص نماییم و سعی نمایم پژوهش پاسخی به نیازهای آنی و کنجکاوهای بزرگ علمی را فراهم آورد.

۲- **تحدید موضوع:** موضوع تحقیق باید که جامع و مانع بوده و اصل محدودیت را مد نظر قرار داد به این معنی که موضوع تحقیق نباید به صورتی باشد که عملاً تحقیق امکان پذیر نبوده یا به جواب درستی نائل نشویم مانند:

بررسی و تحلیل انحرافات در جهان

در موضوع فوق‌الذکر اصلاً معلوم نیست که ما چه محدوده زمانی را می‌خواهیم مورد پژوهش قرار دهیم و همچنین کدام یک از انحرافات مد نظر ما قرار دارد.

اهمیت موضوع:

زمانی که موضوعی را برای تحقیق بر می‌گزینیم باید که اهمیت موضوع تحقیق را درک کنیم و نشان بدهیم که این موضوع آن قدر اهمیت دارد که وقت و انرژی و بودجه خود را مصروف آن سازیم پس دلایل و استدلالهای خویش را به صورت صریح و روشن ذکر می‌کنیم.

و معتقدند که بر مبنای فرضیه‌ها است که می‌توان مراحل بعدی کار تحقیقی را دنبال نمود و تمامی فرآیند تحقیق برای اثبات یا رد فرضیه هاست. البته قابل ذکر است که در امر تحقیق هم اثبات و هم رد فرضیه‌ها دارای اهمیت می‌باشد و هیچ کار پژوهشی بنیادی به درستی و خوبی انجام نمی‌شود مگر آن‌که از فرضیه‌ها پی درست، دقیق بر خوردار باشند.

معادل لاتین فرضیه دارای ریشه ای یونانی و به معنای حدس و گمان می‌باشد و در فارسی معدل‌هایی چون شرط و فرض یافته است: (به طور کلی فرضیه پرسشی است جهت یافتن که انسان در برابر یک امر واقع، که از قبل برگزیده شده است مطرح می‌سازد. خواه به منظور بررسی این امر که آیا قوانین شناخته شده در مورد آن‌ها قابل اعمال هستند یا خیر، خواه در جهت دستیابی به قوانین تازه، روابطی نو و یا پیشنهاد تجربه‌های جدید) (آلن بیرو فرهنگ علوم اجتماعی ۱۳۶۶)

همچنین در تعریف فرضیه می‌توان گفت: فرضیه عبارت است از حدس یا گمان اندیشمندانه درباره ماهیت، چگونگی و روابط بین پدیده‌ها، اشیاء و متغیرها که محقق را در تشخیص نزدیک‌ترین و محتمل‌ترین راه برای کشف مجهول کمک می‌نماید. (حافظ نیا ۱۳۸۸)

مثال: به نظر می‌رسد بهره‌وری کارمندان آموزش دیده بیشتر از کارمندان آموزش ندیده باشد.

در بسیاری موارد هر فرضیه دارای دو یا چند متغیر می‌باشد که محقق به دنبال اثبات یا رد ارتباط بین این متغیرها می‌باشد. موارد زیر در خصوص ساخت فرضیه بسیار مهم و حیاتی می‌باشند:

- * عدم تعارض مابین فرضیه‌های تحقیق
- * مهم‌ترین بخش ساخت فرضیه، تحقیق پذیری و آزمون پذیری فرضیه هاست به این معنی که فرضیه‌های تحقیق باید قابل بررسی و پژوهش باشند و بتوان با ابزارهای خاص تحقیق مورد بررسی و سنجش قرار گیرند.
- * فرضیه‌ها باید دقیق، شفاف و صریح باشند و از کلیات و امور بدیهی بدور باشند.
- * فرضیه‌ها باید به صورت جمله خبری باشند

متغیرها

متغیرها به دلیل آن‌که قابل سنجش و تغییر پذیرند متغیر می‌خوانند

بررسی سابقه تاریخی موضوع:

اگر بپذیریم که ذات تحقیقات و پژوهش برای ارتقا دانش انسان می باشد پس ضروری است که در خصوص اقدامات انجام پذیرفته در خصوص موضوع تحقیق بررسی جامعی داشته باشیم تا از دوباره کاری ها جلوگیری نمائیم و همچنین از نتایج تحقیقات انجام پذیرفته بتوانیم نهایت استفاده را ببریم. پس شناخت بررسی تاریخی موضوع تحقیق بسیار مهم می باشد و نه تنها باعث اشرافیت محقق بر روی موضوع تحقیق می گردد بلکه از روش کار دیگران نیز آگاهی می یابد.

اهداف تحقیق:

هر محقق برای انجام تحقیق به طور یقین اهداف خاصی را مد نظر قرار می دهد و برای رسیدن به این اهداف است که زحمت کار را بدوش می کشد پس ضروریست اهداف تحقیق را با عنایت به موارد ذیل در طرح تحقیق خویش ذکر نماید.

- * هر هدف باید صریح، روشن و شفاف باشد به طوری که دارای هیچ گونه ابهامی نبوده و قابل درک باشد
- * هدف باید بر مبنای اصل ایجاز در حدود یک سطر نوشته شود.
- * هدفهای یک تحقیق نباید که با همدیگر متناقض باشند.
- * هدف ها باید برابر اصل تحقق پذیری^۱ قابل اندازه گیری و بررسی باشند

- فرضیه ها:

فرضیه ها قلب تحقیق هستند. و تمامی مراحل تحقیق برای اثبات و یار د فرضیه ها صورت می پذیرد. پس ضروریست محقق در تدوین فرضیه ها دقت کافی را داشته باشد.

- تعیین متغیرهای اساسی:

در اکثر موارد فرضیه ها دارای دو یا چند متغیر می باشند که از آن به عنوان متغیر مستقل و متغیر وابسته نام می برند و در این مرحله محقق باید متغیرهای فرضیه را نشان دهد

- روش ها:

در طرح تحقیق دقیقاً باید روش انجام تحقیق ذکر شود. به این معنی که محقق از کدام روش مطالعاتی می خواهد استفاده نماید آیا مطالعه میدانی را مد نظر دارد یا مطالعه کتابخانه ای یا هر دو را اگر نمی خواهد که کل جامعه آماری مورد پژوهش قرار دهد روش های نمونه گیری را باید دقیقاً ذکر نماید.

- فهرست منابع:

در انتهای کار باید دقیقاً فهرست منابعی که از آنها در انجام کار استفاده شده است ذکر گردد. به خصوص در مطالعات کتابخانه ای که قوت و اهمیت پژوهش به منابع آن می باشد. آنجا تا کنون صحبت شد در خصوص طرح های ساده بود اما در طرح های اعتباری سعی می کنند بودجه لازم و زمان تحقیق را نیز پیش بینی نمایند

نمونه گیری

نمونه گیری یکی از مباحث بسیار تخصصی و مهم روش های تحقیق می باشند و در شرایطی که برای محقق امکان مطالعه کل جامعه آماری میسر نباشد به صورت کاملاً تخصصی و با روش های خاص نمونه ای از کل را که دارای صفات مشترک با کل جامعه آماری را داشته باشند مورد مطالعه قرار می دهند. در یک تعریف کلی نمونه عبارتست از هر مقداری از اشیا یا پدیده ها که نماینگر و معرف کل آن اشیا یا پدیده ها باشند.

"نمونه عبارتست از تعدادی از افراد جامعه که صفات آنها با صفات جامعه مشابهت داشته و معرف جامعه بوده؛ از تجانس و همگنی با افراد جامعه بر خوردار باشند" (حافظ نیا ۱۳۸۸)

در اینجا برای روشن شدن ذهن به چند نوع از روش های نمونه گیری به صورت بسیار خلاصه اشاره می گردد.

۱- نمونه گیری تصادفی Random sampling

در این نوع نمونه گیری هر یک از عناصر جامعه آماری این شانسی را دارا می باشند که انتخاب شوند و به سه شکل انجام می شوند:

- نمونه گیری تصادفی ساده
- نمونه گیری تصادفی با ارقام تصادفی
- نمونه گیری تصادفی منطبق

۲- نمونه گیری سهمیه ای Quota sampling

در این نوع نمونه گیری ابتدا محقق اجزا و عناصر جامعه آماری را به دقت تعیین می نماید و سپس بر اساس متغیرهای اساسی تحقیق نظیر (سن، جنس، تحصیل و...) تقسیم میشوند و در انتها گفته میشود مثلاً از ۲۰ نفر مرد یا زن با تحصیلات و سن خاص مصاحبه شود.

۳- نمونه‌گیری گروهی یا خوشه‌ای Cluster sampling

زمانی است که مثلاً می‌خواهیم از کل کارمندان استان سمنان در زمینه خاصی تحقیقی صورت پذیرد در ابتدا از کلیه اداره‌های کل دستگاه‌های اجرائی استان تعدادی را به شیوه تصادفی انتخاب می‌نماییم و سپس از درون هر اداره کل انتخاب شده به تصادف تعدادی اداره را بر می‌گزینیم و در انتها از کل کارمندان آن اداره مصاحبه می‌کنیم.

روش‌های جمع‌آوری اطلاعات

جمع‌آوری اطلاعات را به عنوان یکی از مهمترین بخش‌های پژوهش در نظر می‌گیرند چراکه هر چه قدر روش جمع‌آوری اطلاعات منطبق بر اهداف تحقیق؛ درست و صحیح جمع‌آوری شده باشد به همان نسبت نتایج تحقیق هم می‌تواند درست و صحیح باشد. روش‌های گوناگونی برای جمع‌آوری اطلاعات وجود دارد که هر کدام از آنها دارای محاسن و معایبی می‌باشند و چنانچه این کار به شکل منظم و صحیح صورت پذیرد کار تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری از داده‌ها با سرعت و دقت خوبی انجام خواهد شد. انتخاب روش‌های گردآوری اطلاعات تاثیر باز هم مستقیم‌تری در نتایج کار تحقیق دارد: روش‌های گردآوری اطلاعات و روش‌های تحلیل اطلاعات اغلب مکمل یکدیگرند و باید در مجموع به تبع هدف‌ها و فرضیه‌های تحقیق انتخاب شوند. اگر بررسی‌های پرسشنامه‌ای با روش‌های تحلیل کمی همراهند، بررسی‌های مصاحبه‌ای بیشتر با روش‌های تحلیل محتوا متناظرند که اغلب اما نه لزوماً، روش‌های کیفی‌اند. (ریمون کیوی ۱۳۷۰)

گردآوری داده‌ها:

پرسشنامه Questionnaire

پرسشنامه عبارت از مجموعه‌ای از پرسش‌ها است که به‌صورت باز یا بسته (دارای مقیاس) طراحی شده‌اند تا وضعیت نگرش افراد نسبت به یک واقعیت از طریق آن ارزیابی شود تکمیل آن می‌تواند به طریق مراجعه شخصی، پستی و یا تلفنی صورت پذیرد. (خاکی ۱۳۸۷) بزرگ بودن گروه یا جامعه مورد مطالعه یکی از دلایل مهم برای استفاده از پرسش‌نامه است چه امکان مطالعه نمونه‌های بزرگ را فراهم می‌آورد. کیفیت تنظیم پرسشنامه در بدست آمدن اطلاعات صحیح و درست و قابل تعمیم بسیار با اهمیت است.

طبقه‌بندی بر اساس ماهیت پرسشنامه:

پرسشنامه باز: در این نوع پرسشنامه با سوالات باز روبرو هستیم و سوالات به‌صورت گزینه‌ای مطرح نمی‌شوند و پاسخگو به‌صورت تشریحی به سوالات جواب می‌دهد در اینجا پاسخگو می‌تواند بدون محدودیت هر پاسخی را که مد نظرش باشد در مورد آن پرسش بنویسد و یا در آن زمینه توضیح دهد.

مثال: چرا روزنامه پیام را جهت مطالعه انتخاب نموده‌اید؟ در اینجا پاسخگو می‌تواند هر آنچه که مدنظرش در خصوص سوال می‌باشد به صورت کاملاً تشریحی بازگو نماید.

در این‌گونه سوالات، اطلاعات دقیق‌تر، کامل‌تر و دارای ارزش بیشتر هستند ولی طبقه‌بندی و نتیجه‌گیری از آنها مشکل‌تر و به تجربه زیاد نیازمند است.

پرسشنامه بسته: این سوالات را به گونه‌ای طراحی می‌کنند که برای هر یک سوال چندین گزینه را در نظر می‌گیرند تا پاسخگو از میان آنها یکی را انتخاب نماید. برای هر پرسش تعدادی گزینه و پاسخ انتخاب شده است که فرد پاسخ دهنده باید یکی از آنها را به عنوان پاسخ بگزیند. هریک از پاسخ‌ها به گونه‌ای تنظیم شده است که در عین منطقی بودن برای آن سوال از پاسخ مربوط به دیگر سوالات مجزاست. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پرسشنامه‌های بسته از پرسشنامه‌های باز بسیار سریع‌تر و راحت‌تر می‌باشد اما جواب‌های داده شده به دقت و کاملی پرسش‌نامه‌های باز نمی‌باشد.

مثال: چرا مجله کار و جامعه را جهت مطالعه انتخاب نموده‌اید؟

۱- به خاطر مطالب علمی آن

۲- به خاطر مطالب آموزده آن

۳- به خاطر علاقه شخصی و سرگرم کننده

۴- مورد ۱ و ۲.

پرسشنامه نیمه باز:

پرسش‌های هستند که بخشی از پاسخ‌های احتمالی پیش‌بینی می‌شود و بخشی دیگر به عهده پاسخگو گذاشته می‌شود تا هر فرد به صورت انشائی تکمیل نماید.

مثال:

به نظر شما در کوتاه مدت مشکل ترافیک شهر تهران را چگونه می‌توان حل کرد:

الف: با یک طرفه کردن محورهای اصلی

ب: با تنظیم چراغ‌های راهنمایی

ج: با توسعه وسایل حمل و نقل عمومی

پرسشنامه طبقه بندی بر اساس نحوه اجرا

پرسشنامه پستی: در بعضی موارد پرسشگر با هماهنگی با اداره پست و پرداخت هزینه های پستی پرسشنامه هارا برای افراد مورد نظر از طریق پست ارسال مینماید و پاسخگو پس از تکمیل آن را در صندوق پست انداخته و عودت می‌دهد. این شیوه بیشتر در جامعه و برای افرادی که به اهمیت، نقش و نتیجه پژوهش واقفند قابل اجرا است.

در بعضی از کشورها از جمله آمریکا محققان حرفه ای و موسسات تحقیقاتی در برخی موارد برای ترغیب پاسخگویان به پر کردن پرسشنامه، مبلغی ضمیمه آن می‌کنند چنین پرسشنامه‌ای بسیاری از پاسخگویان را ملزم به پر کردن آن می‌کند مثلاً گاهی یک دلار ضمیمه می‌کنند و به پاسخگو وعده می‌دهند با پر کردن و اعاده آن پنج دلار دیگر برای وی ارسال خواهد شد (اسایش ۱۳۸۷)

پرسشنامه همراه با مصاحبه: مصاحبه کننده پرسش‌های پرسشنامه را حضوری برای مصاحبه شوندگان مطرح می‌نماید و پاسخ‌ها را در برگه پرسشنامه وارد می‌کند.

پرسشنامه الکترونیکی: این نوع پرسشنامه به تازگی و پس از تحول تکنولوژی یکی و همگانی شدن اینترنت پا به عرصه وجود نهاده است در این نوع از پرسشنامه، پژوهشگر با استفاده از اینترنت، اقدام به ارسال پرسشنامه الکترونیکی برای افراد مورد نظر می‌کند و افراد پاسخ‌ها را در همان پرسشنامه وارد و با پست الکترونیک برای محقق باز می‌گردانند.

شیوه تکمیل پرسشنامه:

معمولاً برای تکمیل هر پرسشنامه چهار شیوه را می‌توان مطرح کرد:

* دستور عمل کلی (شامل معرفی هدف پرسشنامه، قول محرمانه ماندن اطلاعات، این که پاسخگو چگونه انتخاب شده است، پرسشنامه‌ها چگونه و چه وقت برگردانده شود) این نکات معمولاً در مقدمه پرسشنامه آورده می‌شود.

* دستور عمل‌های مربوط به هر بخش: زمانی که پرسشنامه به بخش‌هایی تقسیم شده، بهتر است مقدمه مختصری در باره هر بخش فراهم شود.

* دستورالعمل مربوط به تعداد سوالات و گزینه‌ها: مشخص کنید

که پاسخگو می‌تواند چه تعداد از گزینه‌ها را علامت بزند.
* دستورعمل مربوط به هدایت به مرحله بعدی: هنگام استفاده از سوالات مشروط باید مشخص شود که پاسخگو چگونه به مرحله بعدی هدایت شود. (خاکی ۱۳۸۷)

البته قابل ذکر است که برای طراحی یک پرسشنامه جامع و خوب بهتر است موارد ذیل حتماً مورد توجه گیرد

وجود پرسش‌های صریح قابل فهم و خالی از ابهام

* پرهیز از طرح سوالات هدایت کننده
* قرار دادن پرسش‌های حساس و مهم در پایان پرسش‌نامه
* استفاده از پرسش‌های باز و بسته به همراه هم
* در هنگام نوشتن پرسشنامه باید دقت نمود تا ابتدا از پرسش‌های زمینه‌ای استفاده گردد و سپس به پرسش‌هایی که در زمینه موضوع طراحی شده‌اند، رسید
آنچه که ذکر آن به نظر بسیار ضروری می‌رسد مسئله تحریف پاسخ‌ها در پرسشنامه از سوی پاسخگوهاست. به دلایل ذیل احتمال دارد پاسخگوها خود واقعی خویش را نشان نداده بلکه تظاهر کنند و پاسخ‌های غلط بدهند:

۱- واکنش شخصیتی:

پاسخگویان از بیم آن که از عقاید و رفتارشان قضاوت شایسته‌ای به عمل نیاید اغلب رفتاری متفاوت از عقاید و رفتار واقعی شان را اظهار می‌کنند

۲- جنبه گیری در برابر پرسش‌های خصوصی:

اغلب پاسخگویان نگران آنند که مبادا از پاسخ‌هایشان علیه آنان سوءاستفاده شود، لذا از دادن پاسخ به برخی پرسش‌ها امتناع می‌کنند. به‌طورمثال از پاسخ دادن به پرسش‌هایی نظیر: آیا از مشروبات الکلی استفاده می‌کنید؟

۳- پرسش‌هایی که پاسخ را به پاسخگو اقا می‌کنند:

ممکن است پرسش‌ها طوری تدوین شده باشند که نظر یا پاسخ خاصی را به پاسخگو القا کند، یا این که او را در انتخاب خاصی یاری کند مثلاً: آیا والدین مسئول تربیت فرزندان خود هستند؟

۴- کشش به سوی پاسخ مثبت:

اشخاص با رغبت بیشتری پاسخ‌های مثبت می‌دهند تا منفی؛ بیشتر موافقت می‌کنند تا مخالفت. زیرا مخالفت کردن را نوعی ناسازگاری با جمع تلقی می‌کنند. در چنین مواردی بهتر است به جای پرسشنامه بسته دوجبه‌ای (بلی یا خیر) از پرسش‌های بسته

چند وجهی استفاده شود. مثلا: آیا فکر می کنید شدت عمل با مجرمان باعث کاهش جرم می شود؟

- بله

- به احتمال زیاد

- نه چندان

- ابدا

۵- تحریف‌های ناشی از حساسیت (مثبت یا منفی) نسبت به برخی از شخصیت‌ها، واژه‌ها و مفاهیم

در تدوین پرسشها باید کوشید از ذکر نام اشخاصی که واکنش مثبت یا منفی ایجاد می کنند یا از به کار بردن واژه‌هایی که باعث ترس نگرانی می شوند خودداری. (ریمون کیوی ۱۳۷۱)

استفاده از اطلاعات و مدارک موجود

داده‌هایی که در تحقیق به کار برده می شوند ممکن است اولیه یا ثانوی باشند "داده های اولیه" را محقق به صورت دست اولی و بیشتر از طریق مشاهده، پرسشنامه و مصاحبه بدست می آورد. "داده های ثانوی" از منابع دیگر و به صورت گوناگون به دست می آیند این داده ها پیش از آن که پژوهشگر تحقیق را آغاز کند توسط دیگران جمع آوری و تولید شده و به صورت‌های گوناگون موجودند (خاکی ۱۳۸۷)

در برخی تحقیقات، اطلاعات مورد نیاز تحقیق که باید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند از پیش آماده است و محقق بدنبال اطلاعات جدید نیست بلکه کلیه اطلاعات مورد نیاز را می تواند از اطلاعات و مدارکی که از قبل تهیه شده اند تهیه نماید. مانند اطلاعات و مدارکی که در سازمان شهرداری ها یا درمانگاهها، ثبت احوال موجود است. برای تحقیقات تاریخی بیشتر از این نوع اطلاعات و مدارک استفاده می‌نمایند. **مزاها:** این روش نسبت به روشهای دیگر جمع آوری اطلاعات مزایایی دارد که می توان به این موارد اشاره نمود به واسطه موجود بودن اطلاعات ارزان است. در وقت صرفه جویی می شود. مهمترین مزیت آن امکان ارزیابی روند موضوع مورد بررسی در گذشته است که در مطالعات گذشته نگر بسیار حائز اهمیت است.

معایب: ناقص بودن اطلاعات و در دسترس نبودن همه آن چیزی که محقق میخواهد از اشکالات عمده این روش است. گاهی ملاحظات اخلاقی مانع از دستیابی به اطلاعات مورد نظر می باشد. قدیمی و کهنه بودن اطلاعات هم ممکن است در برخی موارد مطرح باشد. جعلی بودن مدارک و موثق بودن آن در تحقیقات تاریخی باید مشخص شود.

مشاهده observation

مشاهده عبارت است از فرایند شناسایی، ثبت، نامگذاری، مقایسه و تحلیل آنچه روی می دهد، مانند مشاهده کارگران یک کارگاه در مطالعات زمان سنجی و حرکت سنجی. نکته اساسی در انجام یک مشاهده، تعریف دقیق و کامل آن چیزی است که مورد مشاهده قرار می گیرد. (خاکی ۱۳۸۷)

* یکی از روش های جمع آوری اطلاعات مشاهده است که در آن رفتار مشخصات موجودات زنده اشیا و پدیده ها با استفاده از ویژگی‌های گوناگون آنها ملاحظه و ثبت می گردد. منظور از مشاهده ثبت دقیق تمام جوانب بروز حادثه ویژه یا رفتار و گفتار فرد یا افراد از راه حواس و یا سایر راه های ادراکی (کمک

گرفتن از ابزار خاص) می باشد

در یک مشاهده خوب محقق باید به این سه پرسش پاسخ دهد:

۱- چه چیزی را مشاهده کند؟

۲- کجا مشاهده کند؟

۳- چگونه مشاهده کند؟

و همچنین باید موارد زیر را مد نظر قرار دهد.

مشاهده به هدف تحقیق مربوط باشد

* برنامه و نحوه عمل آن از قبل مشخص و تنظیم شده باشد

* به طور دقیق و منظم مشاهدات ثبت شود.

* میزان اعتبار و صحت انجام آن قابل سنجش و بررسی باشد.

انواع مشاهده:

الف: مشاهده سطحی یا آزاد:

این نوع مشاهده سطحی و نامنظم و فاقد هدف و برنامه ریزی قبلی است. این نوع مشاهده هر روز در زندگی عادی تکرار می شود ولی کمتر موضوع یا واقعه ای به صورت دقیق و منظم مورد مشاهده قرار می گیرد.

ب: مشاهده دقیق یا منظم:

در این نوع از مشاهده، مشاهده گر موظف به رعایت اصولی از پیش تعیین شده و مدون است. او باید به خوبی از موضوع مورد مشاهده آگاهی داشته باشد و بتواند در هر شکلی که موضوع عرضه می شود آن را تشخیص داده و شناسایی کند در اغلب تحقیقات علمی که در آنها محقق برای جمع آوری اطلاعات روش مشاهده را انتخاب می کند از روش مشاهده منظم و دقیق استفاده می کند (اسایش، ۱۳۸۷)

* مزایا:

اعتبار اطلاعات بدست آمده به واسطه عینی بودن آن بالا می باشد. امکان بررسی جزئیات موضوع وجود دارد. می توان صحت اطلاعات جمع آوری شده را با وسائل دیگر آزمایش کرد. در زمان کوتاه اطلاعات بسیاری بدست می آید.

* معایب:

در بسیاری از موارد با توجه به حضور مشاهده گر، مشاهده شونده ها حالت نمایش و جبهه ای گرفته و اطلاعات را به درستی منعکس نمی نمایند همچنین تفاوت فرهنگی بین مشاهده گر و مشاهده شونده نیز می تواند در کار تحقیق اختلال ایجاد نماید و همچنین حضور مشاهده گر می تواند بر روند فعالیت مورد مشاهده تاثیر گذار باشد. در بعضی مواقع نیز مشاهده گر آنچه را که می بند براساس سلیقه خویش تفسیر می نماید و آن چیزی را که می خواهد می بیند نه آن چیزی که واقعا در حال اتفاق افتادن است. مشکلات اخلاقی در مشاهده اعمال شخصی وجود دارد. برای نمونه های زیاد وقت گیر و پرهزینه است.

مصاحبه (interview)

مصاحبه شیوه ای از جمع آوری اطلاعات است که در آن پژوهشگر با آزمودنی تماس مستقیم برقرار می کند و از این طریق طرح پرسشنامه گوناگون به ارزیابی عمیق ادراک ها، نگرشها، علایق و باورهای او می پردازد. (خاکی ۱۳۸۷)

* مصاحبه یکی از روش های جمع آوری اطلاعات است که در آن به صورت حضوری یا غیر حضوری از افراد یا گروهی از آنان پرسش می شود. نکته مهم آن است که سوالات مصاحبه از پیش اندیشیده شده و تعیین شده است. آنچه مصاحبه را به صورت های مختلف طبقه بندی می کند میزان انعطاف پذیری آن و یا نحوه

روائی (Validity)

مقصود از روایی آن است که آیا ابزار اندازه گیری می تواند خصیصه و ویژگی که ابزار برای آن طراحی شده است را اندازه گیری کند یا خیر؟ موضوع روایی از آن جهت اهمیت دارد که اندازه گیری نامناسب و ناکافی می تواند هر پژوهش علمی را بی ارزش و ناروا سازد.

پایایی (Reliability)

مقصود آن است که اگر ابزار اندازه گیری را در یک فاصله زمانی کوتاه چندین بار و به گروه واحدی از افراد بدهیم نتایج حاصل نزدیک هم باشد. برای اندازه گیری پایایی از شاخصی به نام ضریب پایایی استفاده می کنیم و اندازه آن معمولاً بین صفر تا یک تغییر می کند. ضریب پایایی صفر معرف عدم پایایی و ضریب پایایی یک، معرف پایایی کامل است. (آسایش ۱۳۸۷).

مقیاس و طیف چیست؟

مقیاس ها عبارت هایی هستند که تحت قوانینی امکان تخصیص حرف یا نمره را برای افراد، نگرش و رفتارهای آنها فراهم می آورد، هر حرف یا نمره که منظور می شود نماینده میزان مالکیت فرد از آن چیزی است که مقیاس مدعی اندازه گیری آن است. (خاکی ۲۱۲) برای سنجش پدیده ها و مفاهیم کیفی اجتماعی مقیاس یا طیف های متعددی وجود دارد که مشهورترین آنها به شرح ذیل است:

طیف بوگاردوس، طیف تورستن، طیف لیکرت، طیف گونتم

۱) **طیف بوگاردوس یا طیف فاصله اجتماعی (social distance scale)** بوگاردوس این طیف را که به طیف فاصله اجتماعی نیز معروف است در دانشگاه کالیفرنیا جنوبی طراحی کرد. براساس این طیف سعی می گردد میزان پذیرش یا طرد یک فرد یا گروه به وسیله افراد یا گروه های دیگر مورد سنجش قرار گیرد. (حافظ نیا ۱۳۸۷)

بوگاردوس بر آن بود تا شیوه ای بیابد که بوسیله آن بتواند میزان تمایل یا عدم تمایل امریکائی ها و اقوام مختلف را نسبت به یکدیگر به طور دقیق تر از آنچه که بوسیله روش های معمول در گذشته امکان پذیر بود بسنجد او بدین منظور طیفی را در نظر گرفت که در یک سوی آن (منتهی الیه چپ) تمایل (یا پذیرش) کامل و در سوی دیگر آن (منتهی الیه راست) عدم تمایل (انزجار rejection) و در وسط آن تمایل متوسط تصور شده بود سپس این دو طیف را به فت قسمت تقسیم نموده به طوریکه امکان انتخاب فی مابین

اجرای آن است. مصاحبه را یکی از روش های دانسته اند که امکان دریافت پاسخ در آن بیش از روش های دیگر است، زیرا در هنگام مصاحبه امکان تحریک آزمودنی برای دادن پاسخ وجود دارد و نیز می توان در صورت ابهام با توضیح موضوع رازوشن ساخت.

دو پژوهشگر به نامهای "کان" و "کانل" مصاحبه را گفتگوی هدف دار نامیده اند در مصاحبه حضوری میزان موفقیت و اندازه اطلاعات به دست آمده به عوامل ذیل بستگی دارد:

- * علاقه پاسخ دهنده به موضوع تحقیق
- * محیطی که مصاحبه در آن اجرا می شود
- * مهارت، شخصیت، ترغیب و تشویق مصاحبه گر
- * توانایی و تمایل پاسخگویان به همکاری (آسایش ۱۳۸۷)

انواع مصاحبه:

مصاحبه ساختار یافته (برنامه ریزی شده) (structured)

در این نوع مصاحبه، پژوهشگر از قبل سوالهای مورد نظر را تنظیم کرده و در زمان مصاحبه آنها را در اختیار مصاحبه شونده گان قرار می دهد یا آنها را به طور منظم از مصاحبه شونده می پرسد.

مصاحبه نیمه ساختار یافته (semistructured)

در این نوع مصاحبه، سوالهایی از قبل تنظیم شده اند اما به تناسب پاسخهایی که مصاحبه شونده ارائه می کند سوالهای دیگری نیز از سوی مصاحبه شونده مطرح می شود.

مصاحبه ساختار نیافته (اکتشافی) (unstructured)

در این نوع مصاحبه، از قبل سوالات مشخص و دقیقی تنظیم نشده است اما فقط فضای کلی مصاحبه مشخص است و مصاحبه گرو مصاحبه شونده در گفتگو و تعامل متقابل موضوع بحث را دنبال می کنند. (خاکی ۱۳۸۷)

نکات مهم در مورد انجام مصاحبه:

ارائه منظم سوالها

- نشان ندادن عکس العمل های تند به پاسخ های مصاحبه شونده
- * تکلم با زبان شخص مصاحبه شونده
- * عدم دخالت تمایلات شخصی مصاحبه گر
- * کسب اجازه در هنگام استفاده از دوربین و دستگاه ضبط صدا
- * رعایت مقام و موقعیت اجتماعی افراد
- * بیان توضیحات کافی قبل از شروع مصاحبه

درصد افرادی که با آن گویه موافق بوده اند ضرب می شود. از مجموع حاصلضرب ها عددی بدست می آید که بیانگر گرایش پاسخگویان نسبت به آن موضوع است. این گونه روش استخراج را روش ضریب بندی "یا" "وزنه گذاری" می نامند. اما این روش دارای نقاط ضعفی است که از جمله آنها می توان به این امر اشاره کرد:

که در طیف بوگاردوس فرض بر این است که گویه ها انتخاب شده مبتنی بر ارزش های جامعه مورد مطالعه باشد اما این تصور به اندازه کافی مستدل نیست و ممکن است بین ارزشهای محقق و ارزشها افرادی که در مورد آنان تحقیق می شود تفاوت وجود داشته باشد.

علاوه بر آن در این طیف از پاسخگو درخواست می شود که عکس العمل نخستین خود را ارائه دهد اما عملاً به علت تعداد کم گویه ها پاسخگویان فرصت خواهند داشت تا نگاهی چند گویه بیافکنند و سپس عکس العمل های خود را تا حدی کنترل نمایند. از معایب این طیف می توان به قصور محقق در تدوین گویه ها - کم بودن گویه ها و فواصل نامتساوی گویه ها اشاره نمود.

۲) طیف تورستن

لوتیز تورستن که به عنوان ابداع کننده این مقیاس مشهور است بر مبنای روش های معمول در فیزیک روانی و مقایسه زوجی به روش نسبتا مشابهی دست یافت که نسبت به مقایسه زوجی از حجم کار کمتر و نسبت به طیف بوگاردوس از دقت بیشتری بر خوردار است و ۱۳۰ گویه انتخاب نمود تا بوسیله آنها گرایش مردم را نسبت به کلیسا بسنجد. (رفیع پور ۱۳۷۳)

ابتدا گویه ها را انتخاب کرده و بعد از داورانی خواسته می شود تا گویه ها را در ۱۱ طیف تقسیم نمایند. و ارزش طیف از مجموعه قضاوت های داوران برای هر یک از گویه ها بدست می آید. هدف از این طیف اندازه گیری گرایش به یک موضوع براساس ارزش های جامعه توسط داوران می باشد.

برای بررسی اعتبار گویه ها باید به روش کمی و کیفی گویه های ابهام بر انگیز را حذف کرد بدین ترتیب که نمودار تجمعی آن را کشید و ۵۰ درصد را میانه (چارک سوم) و ۲۵ درصد را چارک اول و ۷۵ درصد را به عنوان چارک سوم مشخص نمود و عددهای آنها را مشخص کرد.

در این روش اطلاعات یا گویه ها در مورد موضوع خاصی ارائه

برای پاسخگو وجود داشته باشد و یدین وسیله اماکن سنجش دقیق تر فراهم آید (رفیع پور ۱۳۷۳)

هدف از طیف بوگاردوس سنجش میزان فاصله اجتماعی گروهها می باشد و کاربرد این طیف در مواقعی است که مثلا دو گروه مختلف با دو فرهنگ و زبان متفاوت در کنار هم زندگی می کنند و یا در مواقعی که مردمی از ملیتهای گوناگون و با فاصله جغرافیائی در جریان روابطی متقابل قرار می گیرند (مثلا در سنجش نگرش به شغل / طبقه اجتماعی / گروههای مذهبی) این طیف بکار می رود. بوگاردوس در این طیف هفت درجه را بوجود آورد که فرد می تواند تمایل و یا عدم تمایل خود را در یکی از درجات طیف مشخص نماید.

عدم تمایل (انزجار) تمایل متوسط تمایل کامل (پذیرش) بوگاردوس برای هر یک از هفت نقطه روی طیف یک جمله اظهاری یا گویه در نظر گرفت. فرض بر این است که اگر کسی با گویه اول موافق باشد با گویه های دیگر نیز موافق است بوگاردوس در تحقیق خود هفت گویه را در نظر گرفته بود (ازدواج، دوست صمیمی، همسایه، همکار، هموطن، میهمان، اخراج).

مثال:

محقق می خواهد درجه تمایل یا عدم تمایل فردی یا افرادی از یک گروه یا جامعه رانسیب به افراد گروه های اجتماعی دیگر (مثلا اتباع خارجی در جامعه) بسنجد. برای این کار این طیف را در اختیار وی قرار می دهد:

- * حاضرم از راه ازدواج (فرزندم با او) با وی نسبت فامیلی داشته باشم
- * حاضرم او را به عنوان همبازی در تیم خود بپذیرم
- * حاضرم به عنوان همسایه در یک محله با وی زندگی کنم
- * حاضرم به عنوان یک همکار در اداره با او کار کنم
- * حاضرم به عنوان همشهری او را بپذیرم
- * حاضرم فقط به عنوان میهمان او را در شهر بپذیرم.

بوگاردوس برای هر یک از هفت نقطه روی طیف یک جمله اظهاری یا گویه در نظر می گیرد که با توجه به ارزشهای اجتماعی زمان و مکان خود، بیانگر میزان تمایل یا عدم تمایل یک نقطه بر روی طیف بود. این گویه ها را در اختیار پاسخگو می گذارند، که باید اولین احساس و عکس العمل خود را اظهار نماید. این گویه ها به ترتیب شماره گذاری می شوند. بعد شماره هر گویه در

می‌دهند البته تعدادی این گویه‌ها بیشتر از طیف بوگاردوس است. این گویه که گرایش مثبت و منفی را نسبت به موضوع خاصی بیان می‌کنند بر روی محور یا طیفی که یازده قسمت با فواصل متساوی تقسیم شده که منتهی الیه چپ آن گرایش بسیار مثبت و در وسط گرایش متوسط و در منتهی الیه راست آن گرایش بسیار منفی مشخص شده است.

۳) طیف لیکرت

با توجه به نقائص طیف تورستن با فواصل ظاهراً متساوی به خصوص حجم کار زیاد و وابستگی قضاوت‌های داوران که نمی‌تواند عاری از ارزش‌های ذهنی آنها باشد. مقیاس لیکرت از اهمیت خاصی برخوردار است. البته لوئیز تورستن خود به نقائص طیف با فواصل ظاهراً متساوی واقف بود و خود بدان اشاره می‌کند که ارزش طیف که از مجموع قضاوت‌های داوران برای هر یک از گویه‌ها بدست می‌آید، بستگی زیاد به تعداد و خصوصیات داوران داشته و لذا کاملاً قابل اعتماد نیست لذا در جهت بر طرف نمودن نقائص طیف تورستن افراد زیادی کوشیدند که شاید بتوان از همه به "مورفی" و "لیکرت" و همچنین "روندکویست" و "سلتو" اشاره نمود که به نتایج نسبتاً کاملی دست یافتند و طیفی با نام "مجموع نمرات" ابداع نمودند که در محافل عموماً با نام طیف "لیکرت" نیز مشهور است. (رفیع پور ۱۳۷۳)

لیکرت از سال ۱۳۳۹ مدیریت بخش بررسی‌های افکار عمومی را در وزارت کشاورزی امریکا بر عهده داشت این طیف را ارائه داد.

هدف این طیف اندازه‌گیری گرایش به یک موضوع بر اساس ارزش‌های جامعه می‌باشد و کاربرد این طیف نیز در جهت بررسی گرایش‌ها نسبت به مسئله سیاسی - اجتماعی و اقتصادی می‌باشد که در سطح ترتیبی نیز مورد سنجش قرار دارد.

گویه‌ها در این طیف حداقل ۱۵ تا ۳۰ گویه و بیشتر تدوین می‌شود. در تدوین گویه‌ها باید سعی شود از گویه‌های بی تفاوت، بی ربط و ابهام آور جلوگیری شود تعداد گویه‌هایی که گرایش مخالف و موافق دارند باید تقریباً به یک اندازه باشد و نیز طیفی که به پاسخگو داده می‌شود معمولاً از ۵ قسمت تشکیل شده است (کاملاً موافقم، موافقم، تاحدودی، مخالفم، کاملاً مخالفم) که براساس هدف و روش تحقیق می‌توان کلمات گویه‌ها را عوض نمود.

البته مقیاس را می‌توان هم به صورت ۵ واحدی و هم ۷ واحدی انتخاب کرد که معمولاً آن را به صورت ۵ واحدی تهیه می‌کنند و آن را در برابر سوال قرار می‌دهند (خاکی ۱۳۸۷)

در تدوین گویه‌ها باید دقت شود تا گویه‌های بی تفاوت و بی ربط و ابهام آور حذف گردند گویه به‌طور مستقیم پس از تحقیقات مقدماتی پخش می‌شوند. پس بهتر است بعد از تدوین پرسشنامه مقدماتی pretest حداقل با ۳۰ نمونه گرفته شود تا بعد از بررسی کمی (روایی) و کیفی (اعتبار) آن گویه‌های ابهام انگیز حذف گردد. در این روش نیز تعدادی گویه که نشان دهنده نحوه نگرش نسبت به رویدادی خاص هستند آماده می‌شود. این گویه‌ها با ترتیب اتفاقی در اختیار پاسخگو گذاشته می‌شود. در اینجا پاسخگو در خواست می‌شود که میزان موافقت یا مخالفت خود را با هر گویه بر مبنای یک طیف بیان کنند. این طیف که معمولاً از پنج قسمت تشکیل شده است:

پاسخگویان گویه‌ها را بر مبنای این طیف بررسی می‌نمایند اما این طیف با اعداد مشخص نشده است تا بر روی پاسخگویان تاثیر نگذارند. لذا پس از بازگشت پرسشنامه‌ها از طرف پاسخگویان، طیف با اعداد شماره‌گذاری می‌شود. طرز شماره گذاری به‌طور دلخواه است یعنی در یک طیف پنج قسمتی می‌توان به کاملاً موافق

نمره ۱ و کاملاً مخالف عدد ۵ یا به جای عدد یک از صفر استفاده کرد. مجموع نمرات که پاسخگویان بدست می آورند بیانگر گرایش آنهاست. به همین دلیل این طیف را طیف مجموع نمرات نیز می نامند.

مزایا:

- * سنجه ها با همدیگر هماهنگ هستند.
- * هر سنجه به تنهایی اندازه گیری می شود.
- * عقاید و نگرشها بر حسب میزان شدت آنها طبقه بندی می شوند.
- * دیدگاهها و نظرات از منظرهای مختلف شناسایی و سنجیده می شوند.

معایب:

- * واقعیت بدون شناخت علل و دلایل آن توصیف می شود.
- * امکان شناخت صلاحیت پاسخگویان وجود ندارد.
- * امکان این قضاوت وجود ندارد که آیا باور و عقیده پاسخگو موقتی است یا دائمی.
- * توجه چندانی به مطالعات پیش و تعیین حوزه های و ملاک های قضاوت نمی شود.
- * خطای پاسخهای کلیشه ای پاسخ گویان بدبین و خوش بین (خاکی ۱۳۸۷)

۴- طیف گاتمن (تجمعی GUTTMAN)

این مقیاس شامل مجموعه نسبتاً کوچکی از سوالات همگن است و فرض بر این است که تک بعدی است (یعنی یک خصیصه و فقط یک خصیصه را اندازه می گیرد) نام این مقیاس از رابطه تجمعی سوالات و جمع نمرات افراد اقتباس شده است. سوالات را می توان بر حسب میزان دشواری، پیچیدگی، یا بار ارزشی آنها (از کمترین تا بیشترین) تنظیم کرد. به این ترتیب که پاسخ صحیح و تایید آخرین مورد به منزله توفیق انجام همه موارد قبلی یا تایید همه آنهاست؛ و نیز عدم پاسخگوئی یا عدم تائید یکی از سوالات میانی به معنای مردودی یا عدم توفیق فرد در پاسخگوئی یا تائید تمام سوالات بعد از آن است. از این رو در استفاده از مقیاسهای تجمعی؛ اگر جمع نمرات پاسخگو در دست باشد، می توان الگوی پاسخگوئی او را پیش بینی کرد. (خاکی ۱۳۸۷)

در طیف گاتمن، هدف نهائی تنظیم سنجه ها به نحوی کاملاً تراکمی است به طوری که اگر پنج سنجه خاص میزان محافظه کاری را می سنجند به ترتیب هرکس به بالاترین سنجه ها که نشان دهنده بیشترین میزان محافظه کاری است پاسخ مثبت داد به چهار سنجه بعد نیز بطور مثبت پاسخ دهد. (ساروخانی ۱۳۷۳)

این طیف به عنوان طیف میزان نگار در سطح اسمی (بلی /خیر، موافقم /مخالفم) می تواند گرایش به یک موضوع را براساس ارزشهای جامعه مبتنی بر آرای پاسخگویان نمرات گویه های تعیین شده را بسنجد. اگر پاسخگو به تمام گویه ها مثبت پاسخ دهد بالاترین نمره را می گیرد.

پس برای مشخص کردن ضریب بازنمایی می توان از یک منهای تعداد خطاها تقسیم بر تعداد پاسخگو ضربدر تعداد گویه ها استفاده کرد.

مقیاس گوتمن یا مقیاس دارای سلسله مراتب به این ترتیب است که پاسخگویان که به یک گویه پاسخ موافق می دهند از پاسخگویانی که به همان گویه پاسخ مخالف می دهند مجموع نمره بیشتری کسب نمایند و این کار در صورتی عملی است که گویه ها مانند طیف بوگاردوس مرتب شوند یعنی به صورت انباشته ای یا

یکنواخت و یا به اصطلاح دیگر همگن که: اولاً در آغاز گویه ای قرار گیرد که بیانگر شدیدترین گرایش مثبت یا منفی باشد و در گویه های بعدی به تدریج از این شدت کاسته شود. ثانیاً اگر پاسخگویی از بین ۷ گویه که در طیف بوگاردوس با گویه سوم موافقت کرد به معنی آن است که با گویه های ضعیف تر (۴ و ۵ و ۶) نیز موافق است.

بر این اساس علی رغم تمامی تفاوت‌های موجود بین نحوه کار روش‌های مختلفی که توضیح داده شده، مشکلات و مسائلی هنوز وجود دارد که کم و بیش در مورد همه روش‌های نامبرده صادق است: این ایرادها شامل دقت اندازه گیری، پایایی، تخمین یا حدس درباره یک بعدی بودن محدوده های نگرش می شود.

منابع:

۱. آسایش، حسین، مشیری رحیم ۱۳۸۷ روش شناسی و تکنیک های تحقیق علمی در علوم انسانی با تاکید بر جغرافیا. انتشارات قومس
۲. ساروخانی، باقر. ۱۳۷۲ روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی (جلد نخست) انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۳. رفیع پور، فرامرز - ۱۳۷۳ کدوکاوها و پنداشته‌ها. شرکت سهامی انتشار
۴. حافظ‌نیا، محمد رضا. ۱۳۸۷ مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی انتشارات سمت
۵. خاکی - غلامرضا، ۱۳۸۷ روش تحقیق در مدیریت. انتشارات بازتاب
۶. کیوی ریمون، کامپنهود، لوک وان ۱۳۷۰ روش تحقیق در علوم اجتماعی (نظری و عملی) ترجمه نیک گهر عبدالحسین انتشارات فرهنگ معاصر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی